

Голові разової спеціалізованої вченої ради (ID разової ради – PhD 12682)
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»
за спеціальністю 051 Економіка
в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
завідувачу кафедри економічної теорії та міжнародних економічних відносин,
доктору економічних наук, професору
Смесовій Вікторії Леонідівні

Відгук
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Швеця Антона Сергійовича
«Розвиток людського капіталу в умовах четвертої промислової революції»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії (PhD)
за спеціальністю 051 Економіка

Уважне вивчення дисертації та аналіз наукових публікацій Швеця Антона Сергійовича на предмет актуальності досліджуваної теми, достовірності та обґрунтованості новизни наукових положень, їх значущості для науки і практики, оцінки змісту і завершеності дослідження, яке виконує конкретне наукове завдання, що має істотне значення для галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, дали підстави для формулювання наступних висновків.

Актуальність теми дисертації

Актуальність теми дослідження зумовлюється посиленням уваги економічної науки до творчих здібностей людини та шляхів їх активізації в процесі суспільного виробництва. Значні можливості в цьому аспекті відкриває категорія людського капіталу, яка дозволяє з позицій людини, виробництва та суспільства досліджувати домінуючі характеристики та фактори розвитку продуктивних людських здібностей. Поняття людського капіталу ефективно використовується світовою економічною наукою, яка належним чином оцінила значення когнітивних здібностей і творчих компетенцій та довела необхідність і високу ефективність інвестицій у людину. Четверта промислова революція або «Індустрія 4.0» (термін вперше застосований на Давоському економічному форумі в 2016 р.) як період швидкого технологічного розвитку у XXI ст., пов'язаний із поєднанням технологій (штучний інтелект, робототехніка,

біотехнології), не могла не вплинути на сферу формування та використання продуктивних здібностей людей. Технологічні зміни, що відбуваються дедалі швидшими темпами та змінюють характер багатьох економічних процесів, призвели до перетворення людського капіталу на одну з фундаментальних основ ефективного економічного розвитку. Тому виникає необхідність дослідження специфіки розвитку людського капіталу в контексті «Індустрії 4.0». Адаптація основних положень теорії людського капіталу до сучасних умов інтенсивного розвитку цифрових технологій, масштабної автоматизації та використання штучного інтелекту у виробництві дає змогу детальніше розкрити актуальні складові людського капіталу в їх взаємозв'язку та взаємозалежності. Розгляд особливостей розвитку людського капіталу в умовах інтеграції фізичних і цифрових систем, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій змушує по-новому поглянути на проблему людини в суспільстві. Тому проблема формування, розвитку та ефективного використання людського капіталу під впливом цифрової трансформації виробництва, яка є предметом аналізу в дисертації, широко обговорюється як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-економістами.

Це визначає актуальність дисертаційної роботи А.С. Швеця «Розвиток людського капіталу в умовах четвертої промислової революції». По-перше, розроблені автором теоретико-методологічні засади дослідження закономірностей розвитку людського капіталу в умовах четвертої промислової революції спрямовані на створення наукових засад формування в Україні стратегічної візії розвитку людського капіталу як однієї з фундаментальних основ ефективного економічного розвитку. По-друге, робота поглиблює наукове бачення закономірностей розвитку людського капіталу на основі розуміння пов'язаності змін його внутрішньої структури (знань, умінь, навичок і здібностей) із взаємодією системи ендогенних та екзогенних факторів. По-третє, результати дисертаційного дослідження можуть розглядатись як обґрунтована теоретична основа для визначення напрямів реформування людського капіталу України в частині синхронізації освітньої, науково-дослідної та інноваційної політики з метою формування компетентностей, необхідних для технологічної модернізації економіки.

Оцінка змісту та завершеності дисертації,

її відповідності встановленим вимогам щодо оформлення

Зміст першого розділу роботи свідчить про глибоке і комплексне розуміння автором складної проблеми теоретико-методологічних засад дослідження розвитку людського капіталу; логічно вибудований підхід до систематизації еволюції поглядів на роль людського капіталу в соціально-економічному розвитку суспільства; ґрунтовні знання зарубіжної та вітчизняної

наукової думки з питань людського капіталу та його розвитку, зокрема; досить повне висвітлення основних категорій і термінології з цієї проблематики. Дуже важливим з теоретико-методологічних позицій є обґрунтування А.С. Швецем факторів розвитку людського капіталу, що особливо актуально для України, яка внаслідок повномасштабного російського вторгнення має надзвичайно складну демографічну ситуацію. До позитивів цієї частини роботи слід віднести також:

1. Досить детальний аналіз зарубіжної наукової літератури з проблематики людського капіталу, який відображає поступове ускладнення наукових уявлень про роль людини в економічному відтворенні. Від первинних ідей про значення знань і навичок наука перейшла до комплексного аналізу людського потенціалу як системи взаємопов'язаних компетенцій, соціальних умов та інституційних механізмів реалізації (п.1.1). Це має важливе значення для сучасних досліджень людського капіталу та розробки ефективної політики його розвитку в умовах цифрової економіки.

2. Удосконалення трактування сутності людського капіталу шляхом його визначення як складної багатовимірної соціально-економічної категорії, яка включає сукупність взаємопов'язаних типів, форм, видів та рівнів (стор.55-63). Що збагачує політико-економічну науку, оскільки в новій якості висвітлює природу розвитку людського капіталу як зміни його внутрішньої структури (знань, умінь, навичок і здібностей) внаслідок взаємодії системи ендогенних та екзогенних факторів і дозволяє комплексно відобразити багатовимірну форму прояву цієї соціально-економічної категорії.

3. Досить повну класифікацію основних типів людського капіталу: освітнього, професійного, інноваційного та капіталу здоров'я (стор.57-60). На цілком обґрунтовану думку автора, така структуризація дозволяє більш повно дослідити механізми його розвитку в умовах четвертої промислової революції.

4. Послідовне дослідження факторів впливу на розвиток людського капіталу через аналіз ендогенних (стор. 66-67, 70-71) та ґрунтовний аналіз екзогенних (стор.67-73) чинників, що дозволило автору переконливо обґрунтувати власну позицію, що розвиток людського капіталу відбувається як результат взаємодії зазначених груп факторів, коли зміни зовнішнього середовища спричиняють трансформацію внутрішніх характеристик знань, навичок і здібностей.

В другому розділі дисертації ґрунтовно досліджено кількісні аспекти розвитку людського капіталу. Кількісний вимір людського капіталу здійснено на основі удосконаленої автором методології оцінки національного людського капіталу. Що дозволило виявити наявність зв'язку між людським капіталом і рівнем соціально-економічного розвитку країни.

На підставі проведеного дослідження процесу взаємозумовленого зв'язку між технологічним розвитком і людським капіталом, який знайшов своє втілення в авторському узагальненні нових технологічних процесів, які особливо впливають на стан та розвиток людського капіталу (стор.90-94), з виокремленням при цьому негативних аспектів впливу технологій четвертої промислової революції на людський капітал (стор.94-96), автор систематизує в таблиці 2.1 всі фактори впливу Industry 4.0 на людський капітал. А.С. Швець зазначає, що під впливом зазначених факторів відбувається не просто оновлення певних знань чи професійних умінь, а комплексна зміна ролі людини в економічних і соціальних процесах. Він доводить, що технологічні інновації, цифровізація, нові форми зайнятості, зміни у соціальних відносинах і зростання екологічних вимог формують нові умови функціонування людського капіталу, у межах яких зростає значення інноваційності, гнучкості мислення, здатності до швидкої адаптації та безперервного навчання.

А.С. Швець детально характеризує існуючі в світовій науці та практиці методи оцінки людського капіталу в залежності від рівня його оцінки, і зважаючи на наведені ним характеристики і відмінності, послуговується для характеристики і аналізу сучасного стану розвитку людського капіталу в Україні такими глобальними індексами як глобальний індекс людського розвитку (табл. 2.4); індекс людського капіталу, який розробляється Світовим банком (табл. 2.5); глобальний індекс талантів (табл. 2.6); глобальний індекс інновацій (табл. 2.7).

В другому розділі роботи автором також запропоновано інтегрований підхід до формування індексу людського капіталу, який поєднує методологічні елементи індексу людського капіталу Світового банку, індексу людського розвитку та Глобального індексу інновацій (с. 125-128). Автор відстоює позицію, що такий підхід дозволяє врахувати соціально-демографічні передумови формування людського капіталу, а також освітні та інноваційні чинники його розвитку і реалізації (с. 126). З методичної точки зору даний індекс формується на основі трьох рівноцінних субіндексів – «Здоров'я», «Освіта» та «Наука, дослідження та розробки». Важливою методологічною особливістю запропонованого підходу є рівнозначність трьох субіндексів, що дозволило уникнути домінування окремих аспектів людського капіталу та забезпечило його комплексну оцінку. Таким чином запропонована автором структура інтегрованого індексу людського капіталу та показників, що пропонуються для використання під час його розрахунку (табл. 2.9), розширила існуючі підходи до оцінювання людського капіталу, враховуючи сучасні тенденції розвитку економіки знань та інноваційного суспільства. Також в результаті проведеної в другому розділі нормалізації усіх виділених індикаторів і зведення їх до єдиної

безрозмірної шкали (с. 129-131) автором проведений розрахунок субіндексів та обраховано значення інтегрованого індексу людського капіталу для вибірки країн, включаючи і Україну. Отримані показники інтегрованого індексу людського капіталу дозволили сформувавши порівняльний рейтинг держав за рівнем розвитку людського потенціалу та оцінити особливості його динаміки упродовж 2018–2023 років (с. 132). З метою встановлення можливого зв'язку між інтегрованим індексом людського капіталу та рівнем економічного розвитку, А.С. Швецем було проведено кореляційний аналіз між даним показником для відповідних країн та величиною їх валового внутрішнього продукту на душу населення за ПКС (стор.135-137). Важливість подібного дослідження зумовлена його значенням для обґрунтування важливості (можна навіть говорити про ключову роль) людського капіталу як фактору забезпечення економічного зростання саме для країн з середнім рівнем економічного розвитку. Та наступним доведенням необхідності реформ з метою забезпечення приросту параметрів субіндексів «Здоров'я», «Освіта», «Наука, дослідження та розробки» а, відтак, приросту інтегрованого індексу людського капіталу у цілому для України.

Логічним завершенням дослідження розвитку людського капіталу під впливом четвертої промислової революції є третій розділ роботи, в якому пропонуються напрями розвитку людського капіталу в Україні. Цілком закономірно, що починається він із виявлення тенденцій розвитку національного людського капіталу в Україні. Поглиблює значення проведеного аналізу те, що автор використовує для характеристики національного людського капіталу України не лише дані вітчизняної статистики, а й складові глобальних індексів людського розвитку та інновацій, які, безпосередньо визначають людський капітал. В роботі доведено наявність диспропорцій в структурі національного людського капіталу України. Висновок автора щодо обмеженості трансформації високого освітнього потенціалу країни у відповідний рівень науково-дослідницької та інноваційної активності її суб'єктів має важливе прикладне значення для розробки стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики держави з позицій формування умов для активізації діяльності «Дослідження та розробки» з одночасною підтримкою системи освіти та сфери охорони здоров'я.

А.С. Швець відстоює позицію, що дієвим інструментом обґрунтування параметрів майбутньої економічної політики розвитку людського капіталу може бути застосування удосконаленої автором методики формування інтегрованого індексу людського капіталу. Доведення переваг розрахунку саме інтегрованого індексу людського капіталу (стор. 162-168) є особливо важливим з огляду на структурну непропорційність національної моделі людського капіталу і має незаперечну практичну цінність як таке, що дає можливість встановити, яка саме

складова виступає фактором зростання, а яка, навпаки, стримує розвиток людського потенціалу.

Цілком зрозуміло, що для прогнозування розвитку людського капіталу України автор проаналізував динаміку інтегрованого індексу людського капіталу за 2018-2023 рр. з виділенням ключових компонентів та порівнянням із аналогічними світовими показниками та показниками країн ЄС. В роботі автором представлено інерційний сценарій розвитку національного людського капіталу із спадною динамікою та сумними перспективами (стор. 167). Автор пропонує розробку альтернативних сценаріїв розвитку національного людського капіталу, які б відображали можливості його позитивної зміни, застосовуючи для цього сценарне планування. А.С. Швець побудував три сценарії розвитку людського капіталу в Україні – базовий (збереження чинної політики із частковим відновленням ключових сфер людського розвитку), інноваційний (активізація інвестицій у освіту, наукові дослідження та інноваційну діяльність із середньорічним зростанням індексу людського капіталу на 2%) та інтенсивний (передбачає значне збільшення фінансування ключових сфер формування людського капіталу із щорічним зростанням індексу на 3,5%). Проведений різнобічний аналіз змістовних кількісних і якісних характеристик різних сценаріїв, які дозволяють оцінити варіанти подолання існуючого негативного тренду національного людського капіталу та обґрунтування вибору серед них найсприятливішого свідчить про глибину теоретичного рівня підготовки А.С. Швеця та збагачує прикладними аспектами економічну теорію. А окреслені автором напрямки прикладання зусиль для досягнення висхідних змін траєкторії розвитку людського капіталу в Україні є ще одним підтвердженням практичного значення дисертаційного дослідження.

Тема дисертації, її зміст та одержані результати відповідають спеціальності 051 «Економіка» в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки». Зміст дисертації адекватно розкриває її тему, кореспондується із об'єктом, предметом та метою дослідження.

Досягненню мети сприяє послідовне розв'язання логічно несуперечливих проміжних завдань. Зміст та внутрішня концептуальна єдність цих завдань знаходить відповідне відображення у структурі дисертації. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. А.С. Швець відносно пропорційно розподілив викладений матеріал між структурними елементами роботи. Висновки за окремими розділами та загалом по дисертації тісно корелюють із викладеним основним матеріалом і відображають концептуальну сутність та новизну дисертації.

Оцінка змісту дисертації за наявності достатніх наукових результатів дає підстави для висновку, що вона є завершеною, самостійно виконаною науковою роботою, в якій автору вдалося досягти поставленої мети й розв'язати окреслені

завдання. Дисертація відповідає чинним нормативним вимогам України щодо оформлення, які ставляться до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності і новизни

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає у розширенні теоретико-методологічних засад і науково-практичних складових дослідження закономірностей розвитку людського капіталу з урахуванням особливих умов четвертої промислової революції.

До найбільш вагомих і системних, на погляд опонента, нових наукових результатів дисертаційного дослідження можна віднести наступні:

По-перше, це удосконалення автором методичного підходу до оцінювання людського капіталу шляхом розроблення інтегрованого індексу людського капіталу, що базується на поєднанні ключових структурних компонентів (здоров'я, освіта, науково-дослідницька діяльність) та враховує вплив сучасних соціально-економічних і технологічних трансформацій. Запропонована формалізована модель його розрахунку забезпечує комплексну кількісну оцінку рівня розвитку людського капіталу та розширює можливості міжнародних порівнянь і аналізу динаміки його змін (стор. 126-130).

По-друге, це удосконалення наукового підходу до класифікації факторів розвитку людського капіталу, який ґрунтується на встановленні взаємозв'язку між економічними, технологічними та інституційними чинниками Індустрії 4.0 і зміною характеристик людського капіталу, що проявляється у переході від вузькоспеціалізованих знань до міждисциплінарних і цифрових, від стандартних професійних умінь до здатності працювати з інтелектуальними технологіями, від репродуктивних навичок до аналітичних та інноваційних, а також від традиційних професійних компетенцій до комплексних цифрових, підприємницьких та адаптивних компетентностей. Такий підхід дав підстави для розкриття механізму впливу четвертої промислової революції на внутрішню структуру людського капіталу та обґрунтування рекомендацій щодо напрямків його розвитку в умовах цифрової економіки (стор. 89-105).

По-третє, це удосконалення теоретичних засад, на яких має будуватися визначення напрямів реформування людського капіталу України. Обґрунтування необхідності проведення системної політики розвитку людського капіталу з урахуванням наявних структурних дисбалансів між освітньою, медичною та інноваційною складовими дало підстави автору для формулювання пропозицій, націлених на розвиток інноваційної економіки та високотехнологічного сектору із синхронізацією освітньої, науково-дослідної та інноваційної політики з метою формування компетентностей, необхідних для технологічної модернізації економіки (стор. 193-196).

По-четверте, це розвиток науково-методичних підходів до прогнозування розвитку людського капіталу. За допомогою сценарного моделювання сформовано альтернативні траєкторії динаміки людського капіталу для України

з урахуванням внутрішньої структури людського капіталу та різної інтенсивності її розвитку. Це дало змогу визначити варіативність довгострокових результатів та обґрунтувати вплив інноваційно-наукової складової на рівень національного людського капіталу. Отримані результати підтвердили, що підвищення ефективності інвестицій у науково-дослідницьку діяльність та освіти формує найбільш інтенсивну траєкторію розвитку людського капіталу, тоді як інерційний сценарій характеризується уповільненням його зростання. Запропонований підхід розширює можливості використання інтегрованого індексу людського капіталу як інструменту стратегічного прогнозування та формування державної політики розвитку людського капіталу України в умовах економіки знань (стор. 171-177).

Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації

Під час вивчення змісту дисертації та наукових праць здобувача фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Проведений аналіз тексту дисертації в Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка» свідчить про безумовне дотримання А.С. Швецем принципів академічної доброчесності та відсутність академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації. Використання ідей, суджень, цитування інших авторів супроводжуються посиланнями на їхні праці.

Зауваження та дискусійні питання стосовно положень докторської дисертації

В дисертаційній роботі, на думку опонента, є дискусійні положення та окремі недоліки, до яких можна віднести:

1. Розвиток людського капіталу автор досліджує, спираючись на дуже скуппульозний і детальний аналіз еволюції теорії людського капіталу, показуючи поступове ускладнення наукових уявлень про роль людини в економічному розвитку. А от контекст дослідження розвитку людського капіталу автором визначений як такий, що перебуває під впливом четвертої промислової революції. Поділяючи право автора на концентрацію уваги саме на теорії «четвертої промислової революції» (K. Schwab, N. Davis), вважаємо за потрібне звернути увагу, що теорія «четвертої промислової революції» - це лише одна з низки теорій, які характеризують зростання економічного значення знань у виробництві і які сприяли виникненню і розвитку теоретичних конструкцій, які привертали увагу дослідників до людини як носія знань, умінь і компетенцій і до зміни її ролі в суспільному відтворенні. Йдеться про теорії «постіндустріального суспільства» (D. Bell, C. Clark, W. Whitman Rostow), «неоіндустріалізму» (J. K. Galbraith), «інформаційного суспільства» (Walter B. Dizard, M. Castells, F. Machlup, M. Porat), «суспільства знань» (D. Dickson, Peter F. Drucker, G. M. Hodgson). Дисертація виграє б, якби А.С. Швець врахував зазначений синергетичний теоретичний контекст.

2. Узагальнюючи сутність людського капіталу в п.1.2, автор звертає увагу на відмінність «людського капіталу» від «людського потенціалу» (стор.49) та «інноваційного людського капіталу» (стор.53). На погляд опонента, варто було б також надати системну характеристику відмінностей у змісті людського капіталу та робочої сили, що дало б точніший перелік підстав для обґрунтування можливостей розвитку нових форм соціально-трудової активності та мотивації праці в умовах зростання значення інтелектуальної складової діяльності.

3. Погоджуючись з тим, що «в Україні мають місце структурні диспропорції між високим освітнім потенціалом та рівнем його інноваційної реалізації, що гальмує розвиток людського капіталу та зменшує інноваційні можливості реалізації загального соціально-економічного розвитку», як це зазначає А.С. Швець на стор.133-135, вважаємо нелогічним, що автор не зупинився на розкритті факторів, що зумовлюють недовикористання високого освітнього потенціалу українського працівника.

4. Крім того, в роботі мають місце неточності, очевидно, редакційного чи технічного характеру. Так, на стор. 27, згадуючи знамениту (як справедливо зазначає автор), роботу А. Сміта, А.С. Швець чомусь неточно наводить її назву «Дослідження про природу та причини багатства», «згубивши» останнє слово «народів».

На стор.151 та 152, характеризуючи тенденції реалізації національного людського капіталу на ринку праці, А.С. Швець використовує слово «кількість» для позначення масштабів зайнятості, між тим як в українській мові щодо живих істот послуговуються терміном «чисельність».

Висловлені зауваження, безперечно, не применшують наукового і практичного значення дисертаційної роботи.

Загальний висновок

Дисертаційна робота А.С. Швеця на тему «Розвиток людського капіталу в умовах четвертої промислової революції» є завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему. Робота містить вагомий теоретичний та практичний результати, які в сукупності виконують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки. Зокрема, у дисертації поглиблено теоретико-методологічні засади до дослідження закономірностей розвитку людського капіталу в умовах четвертої промислової революції та обґрунтовано на цій основі практичні рекомендації щодо напрямів реформування людського капіталу України. Проведене дослідження забезпечило досягнення поставленої мети та завдань, а використання результатів та апробація дослідження підтвердили їхню обґрунтованість та достовірність.

У цілому дисертаційна робота за актуальністю, змістом, рівнем наукової новизни та практичною значущістю, а також повнотою висвітлення результатів

в наукових публікаціях та оформленням відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор, Антон Сергійович Швець, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління
та бізнес-адміністрування
Державного податкового університету
Міністерства фінансів України

Лариса ЛАЗЕБНИК